

KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ ESMÂ-İ HÜSNÂ VE GRUPLARI

Doç. Dr. Sıtkı Güllü¹

ÖZET

Bu makalede, Kur'ân-ı Kerîm'de değişik kalıplarda yalın veya tamlama konumunda yer aldığı halde mevcut *Esmâ-i Hüsnâ* listelerinde görülemeyen bazı isim sıfatların tespit edilmesine, yeni bir liste oluşturularak muhtevaları doğrultusunda gruplandırılmasına çalışıldı. Allah'ın zatında tek olduğu gibi sıfat ve fiillerinde de benzersiz olduğuna vurgu yapıldı. Zâtının varlıklarla mukayesesi nasıl mümkün değilse isim-sıfatlarının içerdiği manaların da insanların fiilleri gibi algılanmasının doğru olmadığını yansıtıldı. Allah'ın bazı isimlerini "*isim sıfat*" şeklinde ifade etmenin gerekçesi gösterildi. *Esmâ-i Hüsnâ*'nın tevkiîliliği konusuna değinildi. Bu hususta temel ilkenin "en güzel isim" olması gerektiği belirtildi. "Allah" lafzıyla irtibatlı fiil ve mastarlardan isim-sıfat türetilip türetilmeyeceği meselesi analiz edildi. En güzel ismin tespit edilmesi şartıyla Yüce Allah'la ilgili mastar ve fiillerden isim-sıfat türetilebileceği kanaatine varıldı.

Anahtar Kelimeler: *Esmâ-i Hüsnâ, Tefsir, Kıraat.*

ABSTRACT

ASMA-I HUSNA AND ITS GROUPS IN QURAN

In this article, it is tried to determine some noun-adjectives which were not seen in the present lists of Asma-i Husna in spite of passing in The Quran in the different forms. It is also tried to group a new list according to their contents. It is stressed unique of God in his "zat" and also in his noun-adjectives. It is showed that as his "zat"'s comparison with beings is impossible, perceiving of his noun-adjectives meanings like human acts. The reason of expression of his some nouns as a noun-adjective is shown. The subject of Asma-i Husna's being "tavqifi" is analyzed. It is expressed that main principle on this subject is "the most beautiful noun". It is analyzed that can a noun-adjective drive from "verbs" and "infinitives" connected with Allah's word (lafz). My opinion on this subject is that from infinitives and verbs related to Allah can drive noun-adjectives.

Key Words: *Asma-i Husna, Tafsir (Interpretation), Qiraat (Reciting).*

¹ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir/Kıraat Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Allah Teâlâ'nın zâtı, akıl ve idrâk sınırlarının ötesindedir, zihinlerde belirebilecek her tanım ve nitelemenin dışındadır. O'nun, eşsiz, benzersiz² bir tek varlık olduğunun insanların anlayabilecekleri bir açıklıkta ortaya konulması, varlığının nitelikleriyle tanıtılıp zihinlere yerleştirilmesi için Kur'ân-ı Kerîm'de farklı üslup ve kalıplarda değişik isim-sıfatlar kullanılmış, Hz. Muhammed – *sallallahü aleyhi ve sellem*- de bu doğrultuda beyanlarda bulunmuş, O'na bunlarla yakarmıştır. Bunun için *وَاللَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا* “*En güzel isimler Allah'ındır, öyle ise onlarla O'na yakarın..*”³ meâlindeki âyet pasajıyla “*Allah'ın yüzden bir eksiğiyle 99 ismi vardır, Herhangi bir kişi bunları ezberlemeye görsün kesin cennete girer*”⁴“*5*; “*Allah'ın 99 ismi vardır. Bunları ezberleyen cennete girer..*”⁶; “*Allah'ın yüzden bir eksiğiyle 99 ismi vardır, bunları sayan cennete girer*”⁷; “*Allah'ın 99 ismi vardır*”⁸ *Bunları sayan cennete girer.*”⁹; “*Allah'ın (Allah) isminden başka yüz ismi vardır ki bunlarla kendisine yakaranın duasını kabul eder*”¹⁰...gibi hadislerden hareketle erken dönemlerden itibaren *el-Esmâü'l-Hüsnâ* çeşitli açılardan incelenmiş, hakkında

² eş-Şûrâ 42/11.

³ el-A'râf 7/180.

⁴ bk. burada 26 nolu dipnot.

⁵ bk. el-Buhârî (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, ö.256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, (yayına hazırlayanlar. Muhibbuddîn el-Hatîb-Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Kahire, 1400/1980., el-Mektebetü's-Selefiyye, Kitâbu'd-Daavât, c. II, 174. Ayrıca bkz. Askalânî (Şihâbüddîn Ebû'l- Fadl İbnü'l-Hacer, ö. (852/1448), *Fethü'l-Bâri' bi- Şerhi'l-Buhârî*, Mısır, 1378/1959, Matbaatü'l-Halebî, c. XIII, 471.

⁶ bk. Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüürî, (ö.261/875), *Sahîhu Müslim*, (neşre hazırlayan, Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Beyrut 1412/1991; İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Kitâbu'z-Zikr, c. IV, 2062, nr. 5.

⁷ bk. *a. g. e.*, s. IV, 2063, nr. 6.

⁸ Bu rivâyette “*yüzden bir eksiğiyle*” istisnâsı olmadığı ve “*ezberleyen*” yerine “*sayan*” kaydı yer aldığı için özellikle aktarılmıştır.

⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, (ö.279/892), *Câmiu't-Tirmizî*, , Beyrut tsz; c. V, 531. Tirmizî'nin bu rivâyetinde *yüzden bir eksiğiyle* (الإمامة واحدة) =illâ mieten vâhideten) istisnâsı olmadığı gibi (من أحصياها = hafızahâ/ bunları ezberleyen) lafzı yerinde (من أحصياها = men ahsâhâ/bunları sayan) kaydı yer alır. Bu rivâyeci de bu nedenle aktardı.

¹⁰ Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, (ö. 911/1505), *el- Câmiu's-sağîr fi ehâdisi'l-beşiri'n-nezir*, Mısır, tsz., Matbatu'l-Halebî, c. I, 96. Ayrıca bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, (ö.275/888), *Sünenü İbn Mâce* (Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), tsz, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, c. II, 1269-1270.

eserler kaleme alınıp tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu isimlerin Allah'ı, insan anlayışına yaklaştırdığı, insanın iç dünyasında büyük etkileri bulunduğu, ma'nevî kazanımlar sağladığı¹¹, "...insan idrâkine sığmayan Yüce yaratıcı ile duyu ve akıl dünyasında yaşayan insan arasında bir bağ durumunda..."¹² olduğu, O'nun isimleriyle tanınması gerektiği belirtilmiş "Allah nedir, nasıldır?" gibi sorular tasvip edilmemiş, "O, şudur, şöyledir" şeklinde verilebilecek her cevabın *teşbîh* (benzetme) veya *tecsîm* (fizikselleştirme) sonucunu doğuracağına dikkat çekilmiş¹³ ve O'nu tanıtmaya bağlamında çok büyük önem taşıyan sıfat ve fiilleri üzerinde düşünmenin lüzûmuna vurgu yapılmıştır¹⁴.

Biz de bu çalışmalara bir katkıda bulunmak amacıyla *Esmâ-i Hüsnâ* konusunu ele aldık. Önce adı geçen kavramı açıkladık. İkinci başlıkta Kur'ân ve hadislerde Allah'a nispet edilen fiil ve mastarlardan isim türetilip-türetilmeyeceğini, üçüncü başlıkta da kur'ân'da geçen Allah'a âit isim ve sıfatlar ile bunların gruplandırılmasını işledik.

I- Esmâ-i Hüsnâ Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de isim tamlaması konumunda geçen 'الأسماء الحسنى' = *el-Esmâü'l-Hüsnâ*' tabiri, Allah Teâlâ'nın isim ve isim-sıfatları için kullanılan özel bir kavramdır. Tamlamadaki 'أسماء' = *esmâ*' lafzı, dilimizdeki *ad*¹⁵ yani işâret ettiği varlığı hatırlatma anlamındaki 'إسم' = *isni*' kelimesinin çoğuludur *isimler* demektir. Fiziksel nitelik taşımayan olguları niteleyen¹⁶ 'حسنى' = *hüsnâ*' kelimesi

¹¹ el-Konevî (Sadreddin, ö. 673/1274), *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ* (Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, ıre. Ekrem Demirli), İstanbul, 2002; İz Yayıncılık, s. 10; Kâtip Çelebî (Hacı Halife Mustafa b Abdullah, Ö. 1068/1658), *Keşfu'z-zunûn*, (nşr. Şerafeddin Yaltkaya-Rifat Bilge), İstanbul 1941-1943; c. 1, 86, 650, 651.

¹² Yıldırım Suat (Prof. Dr.), *Kur'an'da Ulûhiyyet*, , İst. 1987, Kayıhan Yayınları, s. 16.

¹³ Molla Aliyyü'l- Kâri', (ö. 1014/1606), *Şerhu Kitâbi'i-Fikhi'l-Ekber*, Beyrut, 1404/1984, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 310.

¹⁴ Krş. için bk. Ebû Bekr Muhyiddin Muhammed b. Ali (İbnü'l-Arabî, ö. 638//1240), *İnşâü'd-Devâir*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Ef. nr. 809, vrk, 160b

¹⁵ Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi* (Okyanus), İstanbul, 1305/1887, Matbaa-i Osmâniye, c. III, 841.

¹⁶ bk. el-İsfahânî (Ebu'l-Kâsim el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb, ö. 502/1108), *Müfredât*, s. 119.

de üstünlük kipi olarak kullanılan *ism-i tafđil* kalıbındaki ‘أحسن = *ahsen*’ sözcüğünün “*en güzel*” anlamında dişil şeklidir¹⁷.

Bir isim-sıfatın çeşitli anlamları vardır. Bu anlamlar yer aldığı âyetin siyâk ve sibâkına göre değerlendirilir. Zira, isim-sıfatlar, âyetlerde bir takım olaylar ve konular gündeme getirildikten sonra bunlarla doğrudan veya dolaylı ilintileri yansıtılarak kullanılır. Sözelimi aslında mastar olan fakat mübâlağa için *ism-i fâil* anlamında kullanılan *Rabb* (رب) isim-sıfatı, yönetmek, aşama aşama bir şeyi mükemmel seviyesine ulaştırmak manasına geldiği gibi bir şeye sahip olmak manasına da gelir. Bunun için Fâtiha süresindeki *Rabb* (رب) den sonra *Melik* (ملك) sıfatı getirildiğinden¹⁸ *Rabb* (رب) in yöneten anlamında; Mutaffifin sûresinin *يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ* “*İnsanların, âlemlerin Rabbi için divan duracağı günde*” meâlindeki altıncı âyetinde de *Mâlik* (مالك) manasında yorumlanmıştır¹⁹.

Bu makalede Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın ismi ve isim sıfatı olarak geçen ve bazıları mevcut *Esmâ-i Hüsnâ* listelerinde görülemeyen²⁰ *Fe’lân* (فعلان), *fiâl* (فعال), *fâil* (فاعل), *feil* (فعليل), *feil* (فعل), *feûi* (فعول), *Fu’lân* (فعلان), *feâlâ* (فعالي), *feâlen* (فعالان), *müf’il* (مفعل), *müfteil* (مفتعل) gibi değişik kalıplarda yalın halde veya tamlama konumundaki isim ve isim sıfatlar tespitine bunların bağlamları dikkate alınarak değerlendirmeler yapılmaya, muhtevaları bağlamında gruplandırılarak yerlerinin gösterilmesine, yeni bir liste oluşturulmasına çalışıldı. Kur’an’da geçmediği halde hadis kaynaklarıyla bir takım tefsir ve

¹⁷ *el-Mu’cemu’l-Vesît*, (İbrahim Mustafa ve diğerleri), Tahran, tsz. cl-Mektebetü’l-İlmiyye, c. I, 174; Meselâ İbn Manzûr (Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, ö.711/1311 *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, tsz, Dâru Sâder), *el-hüsnâ* (الحسنى) mn *el-ehsen* (الأحسن) kelimesinin dişili olduğunu söyler ve ilgili âyeti de örnek verir, c. XIII, 116; ayrıca bk. el-Âlûsî (Şihâbüddîn Mahmûd, ö. 1270/1854), *Râhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Kahire, tsz, et-Tibâatu’l-Munîriyye, c. IX, 120.

¹⁸ Bu yorumda, “مالك = *mâlik*” lafzındaki “mim”i çekmeden elifsiz olarak “ملك = *melik*” şeklinde okuyanların kirâati esas alınmıştır.

¹⁹ bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, (Muhammed Tâhir), *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus, tsz, Dâru Suhnûn, c. I, 166.

²⁰ Örneğin Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği halde hadis kaynaklarında sunulan *Esmâ-i Hüsnâ* listelerinde yer almayan “جاعل = *câil*; متم = *mutimm*; أبقي = *ebkâ*” gibi bağlamı açıtsından sıfat gibi değerlendirilenler de listeye alındı.

tasavvufî eserlerde Allah'a isnâd edilen isim ve sıfatlar ise inceleme dışı tutuldu. Oluşturulan listede, sûre ve âyet tertibi gözetildi, ilkönce geçen başa, daha sonra gelen onun yanına yazıldı.

İlgili eserler incelendiğinde Allah'a nispet edilen bazı kavramların yerine göre sırf isim²¹, yerine göre de sırf sıfat olarak kullanıldıkları görülür²². Meselâ, *Rahman*, *Rab Alîm*, *Hakîm* gibi Allah'ı niteleyen bu kavramlar tek bir zatı yansıtmaları açısından özel isim, çeşitli manaları içermeleri bakımından da birer sıfattırlar²³. "*İsim-sıfatları*" tabiri bu nedenle özellikle tercih edilmiştir. Örneğin, Besmele'de *Rahman* sadece sıfat iken²⁴ elli beşinci sûre'nin ilk âyetinde isim konumundadır. Yine. رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ "*Musa ve Harun'un Rabbine*" (el-A'râf, 7/122) meâlindeki âyette "*Rab*" lafzı isim iken Fâtiha'nın ilk âyetinde bir sıfattır²⁵.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bazı isim-sıfatların aktarılan *Esmâ-i Hüsnâ* listelerinde yer almadığının²⁶ veya Kur'ân'da bulunmayan bazı isimlerin hadislerde geçtiğinin tespit edilmesi, ilgili rivâyetlerin sıhhati konusunda farklı görüşlerin ileri sürülmesine, aktarılan rivâyetlerin kuşku²⁷ ile karşılanmasına

²¹ Biz Hayy (حي), Alîm (عليم), Halîm (حليم) gibi sıfat kalıbında bulunanların isim; diğerlerinin ise sıfat (bk. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali, ö. 458/1066, *Kitâbü'l-Esmâ ve's-Sıfat*, tsz, Beyrut, tsz, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, s. 110.) olarak değerlendirilmesi görüşüne katılmıyoruz.

²² krş için bk. İbn Hazın, *el-Fasl*, (Ebu Muhammed Ali b. Hazm el-Endelüsî ez-Zâhirî, ö.456/1064), *Kitâbu'l-Faslâfi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, 1321/1903; c. I, 150.

²³ bk. Yarımbaş. Emine, *Kur'an-ı Kerim'de Esmâ-i Hüsnâ ve Mesajları*, (Yüksek Lisans tezi, 2000, MÜSBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı Tez danışmanı: Prof. Dr. Bekir Topaloğlu), s. 14.

²⁴ İbn Arabî'nin buradaki "*er-Rahman*" ı isim kabul etmesine (bk. İbnü'l-Arabî (Ebû Bekr b. Muhammed, ö.543/1148, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. I, 57) katılmıyoruz.

²⁵ Konunun ilk müelliflerinden olan Beyhakî de: "Allah'ın isim ve sıfatları vardır, isimleri sıfatları; sıfatları da vasıflarıdır. İsimlerinin ispatı sıfatlarının ispatıdır" der (*el-Esmâ*, s. 110).

²⁶ On beş civarında hadis kaynağının hepsinde isim-sıfat listeleri yer almaz. Bu listeler farklılıklarla Tirmizî (*Daavât*, 82) ve İbn Mâce (*Duâ*, 10) nin eserleriyle diğer hadis kaynaklarına yapılmış şerhlerde yer alırlar. Üstüne üstlük, Tirmizî'de bulunan 25 isim İbn Mâce'de; ondaki 100 isimden 26'sı da Tirmizî'de mevcut olmadığı gibi her iki eserde de Kur'ân'da geçmeyen bazı sıfatlar vardır. (bk. Topaloğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, DİA, XI, 407).

²⁷ Bu kuşkunun temel sebeplerinden biri, cennete girmek için öngörülen şartlarının Kur'ân'da farklı olduğunun belirtilmesidir. Bk. Askalanî (Şihâbüddîn Ebû'l- Fadl İbnü'l-Hacer,

sebeplendir ve işâret edilen listelerin sonraki râviler tarafından eklendiği iddiâ edilir²⁸. Bunun sonucunda hadislerde dile getirilen 99 sayısının sınırlama ifade etmeyeceği yargısına varılarak yeni liste oluşturma çalışmaları başlatılmıştır. Kaynaklar, II (VIII.) yüzyıldan başlanılarak doğrudan Kur'an'dan *Esmâ-i Hüsnâ* listelerinin çıkarıldığını gösterdiği gibi²⁹ Kur'an ve sünnet kaynaklı karma listelerin oluşturulduğunu da göstermektedir. Ebû Abdullah el-Halîmî'nin (ölm. 403/1012) *el-Minhâc*'ı, bu konunun işlendiği ilk eserlerden biridir. Hatta Muhaddis Beyhakî (ö. 458/1066), *Kitâbü'l-Esmâ ve's-Sıfât*, adlı çalışmasında bu eserden büyük çapta yararlanıp alıntılar yapmıştır³⁰. Zaman ilerleyip konuyla ilgili araştırmalar yaygınlaştıkça çalışmaların niteliklerinde de değişiklikler görülür. Bu değişik çalışmalardan biri de daha önce kaleme alınmış birkaç eserin mukayesesini yapmak, bunların hangisinde hangi ismin yer alıp hangisinde almadığını tespit etmektir. Bunun en güzel örneklerinden biri Tilmisânî³¹'nin, Beyhakî (ö. 458/1066) ile Gazâlî (ö.555/1111) ve İbn Berrecân³²'in *Esmâ-i Hüsnâ* konusundaki çalışmalarını esas alarak hazırladığı *Şerhu Esmâ'i'l-Hüsnâ*³³ adlı kitabıdır. Yaptığımız incelemede Gazâlî ve İbn Berrecân'ın eserlerinde geçen ve Kur'an'da yer alan isimlerden on dokuzunun Beyhakî'de³⁴; Beyhakî ile İbn Berrecân'da yazılanlardan yirmi yedisinin Gazâlî'de³⁵; Beyhakî ile Gazâlî'de yer alan sıfatlardan on altısının da³⁶ İbn

ö.852/1448, *Fethü'l-Bâri' bi Şerhi'l-Buhârî*, Mısır, 1378/1959. Matbaatü'l-Halebî, c. XIII, 487.

²⁸ Bk. Askalânî, *Feth*, c. XI, 218-219,

²⁹ Meselâ hicrî 215 (m.830) yılında ölen, Ebû Zeyd el-Ensârî'nin tespit ettiği doksan dokuzluk bir listeyi süreleriyle verdiği belgelenmiştir.

³⁰ Örnekler için bk. s. 21, 23, 27, 36, 40, 45, 49, 59, 67, 77, 109, 121.

³¹ Afîfüddîn Süeyman b. Ali b. Abdullah et-Tilmisânî (ö. 690/1291).

³² Ebu'l-Hakem b. Berrecân el-Endelîsî, kırâat, tefsir, hadis ve kelim âlimi (ö. 530/1136'dan sonra).

³³ Süleymaniye Ktp., Laleli, 1556, vrk. 2a.

³⁴ Bu sıfatlar şunlardır: Muhîr (vrk, 5b), Nasîr (vrk, 16a), el-Mübtelî (vrk, 18a), şedîdü'l-azap (vr, 22a), Mukît (42a), Fâtır (vrk, 44b), Kadir (vrk, 45b), Fâlik (vrk, 46b), elimü'l-ahz (vrk, 51b), vâris (vrk, 57b), Gaffâr (vrk, 59b), Mevlâ (vrk, 61a), Nûr (vr, 62a), mübîn (vr, 52a), Fettâh (vr, 64a), zi't-tavl (64b), rafî' (64b), zi'l-Meâric (vr 67a), şedîdü'l-ıkkâb (vrk, 67b).

³⁵ Gazâlî'nin eserinde yer almayan sıfatlar: Rab (vrk, 3b), Muhîr (vrk, 5b), zu'l-fadl, (vrk, 13a), el-Mübtelî (vrk, 18a), el-Kâfî (vr, 21a), şedîdü'l-azap (vr, 22a), el-Karîb (vrk, 23b), seriu'l-hisâb (vrk, 24b), Nâsir (37a), Mukît (42a), Şâkir (vrk, 44a), Fâtır (vrk, 44b), Kâhir (vrk, 45a), Kadir (vrk, 45b), Fâlik (vrk, 46b), elimü'l-ahz (vrk, 51b), feâl (vrk, 52a), Hâfız (52b), Kefîl (vrk, 56a), Mevlâ (vrk, 61a), Nur (vr, 62a), mübîn (vr, 52a), Gâfir (vr, 64a) Bu

Berrecân'ın eserinde geçmediğini gördük. Bu çalışmalar diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi³⁷ ülkemizde de sürdürülmekte, konu hem halka yönelik³⁸ olarak hem de akademik bazda işlenmekte³⁹, üzerinde yüksek lisans⁴⁰ ve doktora⁴¹ tezleri yapılmaktadır.

Ortaya çıkarılan yeni listelerle birlikte ilmî muhitlerde de çeşitli kelâmî tartışmalar baş göstermiştir⁴². Zâtında tek olan Allah'ın, sıfat ve fiillerinde de tek olduğu, denginin bulunmadığı⁴³, zâtından söz edildiğinde yaratıklarla mukâyesesinin doğru olmadığı gibi isim-sıfatlarının vurguladığı manalarının da yaratılmışların fiilleriyle karşılaştırılmasının doğru olmayacağı⁴⁴, naslarda aktarılan isim-sıfatların mecâzî anlam taşıdığı⁴⁵ ileri sürülmüştür. Sırf övgü içeren, kuşku ve ortaklık izlenimi vermeyen isim-sıfatların Allah'a verilip

sıfatlar da şunlardır: Zi't-tavl (64b), rafî (64b), zi'l-Meâric (vr 67a), şedîdü'l-ikâb (vrk, 67b).

³⁶ Zu'l-fadl, (vrk, 13a), Nasîr (vrk, 16a), Malîkû'l-Mülk (vrk, 33a), Nâsır (37a), Şâkir (vrk, 44a), feâl (vrk, 52a), Hâfız (52b), Kahhâr (vrk, 54a), Mûteâl (vrk, 54b), Muktedir (vrk, 56b), vâris (vrk, 57b), Gaffâr (vrk, 59b), Fettah (vr, 64a), Gafir (vr, 64a), Razzak (vr 64b).

³⁷ el-Kûlî (Muhammed Abdullah, *Dîvânü Esmâillahi'l-Husnâ*, 1990/1410, Dâru't-Turâs), önsözünde: "Genellikle şâirler *Esmâ-i Hüsnâ*'nın tamamını veya bir bölümünü bir tek kasidede anlatmışlardır. Sanırım ilk kez ben, her bir ismini müstakil bir kasidede zikrettim (s.13) der ve son isim *es-Sabur* (s.419) olmak üzere yüz ismi şiiire dökerek anlatır, başka bir tahlil yapmaz. Kullandığı kelimeler için kaynak olarak *Lisanü'l-Arab*, *Muhtârü's-sihâh*, *Esâsü'l-Belâğa*, *Tâcü'l-arûs* gibi lugatlardan istifade eder (s, 17, 19, 21, 25, 37165).

³⁸ el-Konevî a.g.e.

³⁹ Topaloğlu Bekir (Prof. Dr), *Esmâ-i Hüsnâ*, DİA, XI, 413; Yurdagür (Prof. Dr. Metin), *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ* (Allah'ın İsimleri), İstanbul, 2006, Marifet Yayınları, 4.baskı.

⁴⁰ Yarımbaş. Emine, a. g. e. Gönü Zübeyde, *Esmâ-i Hüsnâ'da Sevgi* (Yüksek Lisans Tezi, 2003, MÜSBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Tez danışmanı: Doç. Dr. Adil Bebek).

⁴¹ Biçer Ramazan, Doktora Tezi. Ebû Bekir İbnu'l-Arabî ve *el-Emedu'l-Aksâ* adlı eseri: (Esmâ-i Hüsnâ ve Sıfatullah bahislerinin edisyon kritik, tahkik, tahlil ve değerlendirilmesi), MÜSBE Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı, Tez Danışmam, Prof. Dr. Metin YURDAGÜR, 1999.

⁴² Bk. Mâtürîdî (Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, ö. 333/944), *Kitâbu't-Tevhîd* (Thk. Dr. Fethullah Huleyf), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979, s. 93-96; İbn Hazm, *Fasl*, I, cüz 2, s. 126; Yurdagür Metin a. g. e., s. 19-24; Çelebi İlyas (Prof. Dr.), *İsim-Müsemnâ*, DİA, c. XXII, 548-550.

⁴³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekîl), Kahire, 1384/1968, Müessesetu'l-Halebî, c.I, cüz, 2, s. 42

⁴⁴ Krş. bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, c. I, 29.

⁴⁵ bk. İbn Hazm, *Fasl*, I, cüz 2, s. 126

verilemeyeceği, Allah'ı birden fazla isimle anmanın veya sıfatlarla nitelemenin tevhit inancıyla bağdaşır –bağdaşmayacağı gündeme taşınmıştır.

II - Kur'ân ve Hadislerde Allah İçin Kullanılan Fiil ve Mastarlardan O'na İsim-Sıfat Türetilmesi

Konumuzla ilgisi dolayısıyla burada kelâmî tartışmalardan sadece birisine, Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerde Allah'a nisbet edilerek kullanılan, ancak sıfat şekilleri geçmeyen fiil ve mastarlardan Allah'a âit yeni isimlerin türetilip-türetilmeyeceği meselesine değineceğiz. İlgili çoğu eserde Allah'a isim verilmesinde ölçünün **tevkîfîlik** yani vahye dayalı olması, Kur'ân veya hadiste geçmesi gerektiğine dikkat çekilir⁴⁶. Bu hususta aşırı titizlik gösterenlerden biri İbn Hazm'dır. Allah kitabında kendisini hangi ad ve vasıfla anmışsa bunun dışına çıkılamayacağını, Allah'a 99 isimden fazla bir isim verilemeyeceğini⁴⁷, 99 sayısının çokluktan kinâye olamayacağını belirten İbn Hazm⁴⁸ Allah'a isim verme hususunda el-Bakillânî (ö. 404/1013) ile İbn Fûrek'e (ö. 406/1015) ağır eleştiriler yöneltir⁴⁹. Ancak bu alanın otoritelerinden sayılan Beyhakî, hadislerde sınırlama olmadığını⁵⁰ söylediği gibi Gazâlî de tevkîfîliğin isimlerde aranıp⁵¹ sıfatlarda gerekmeyeceğini⁵² ifade etmiş, ancak

⁴⁶ bk. Râzî, (Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, eş-Şafîyy, ö. 606/1209; tashîh, Muhammed Bedruddîn), *Levâmiu'l-Beyyinât*, Mısır, 1323/1905, Matbaa-i Şerifiye, s.36; el-Âmidî (Dr. Ahmed b. Atıyye b. Ali), *el-Beyhakî ve Mevkîfuhû mine'l-ilâhiyyât*, Medine, 1402/1982, İhyâu't-Turâsi'l-İslâmiyy, ikinci baskı, s.124; Askalânî, *Feth*, c. XIII, 481; İbn Ebî Ya'lâ (Kâdi Ebu'l-Hüseyn Muhammed), *Tabakâtu'l-Hanâbile*, Beyrut, tsz, Dâru'l-Ma'rife, II, 265; el-Âlûsî, *a.g.e.*, IX, 12.

⁴⁷ İbn Hazm *a.g.e.*, c. I (cüz-1), 139.

⁴⁸ bk. İbn Hazm, *a.g.e.*, c. I (cüz-1), 165.

⁴⁹ bk. İbn Hazm, *a.g.e.*, c. I (cüz-1), 150, 151.

⁵⁰ bk. Beyhakî, *el-Esmâ* s, 6; el-Amidî, *Mevkîfü'l-Beyhakî*, s. 127.

⁵¹ Bu vesile ile şunu belirtelim ki biz yabancı bir dilde "Allah/İlah" anlamında kullanılan kelimeleri türetilmiş yeni bir isim değil, bunların/veya diğer sıfatların o dile/dillere yaklaşık çevirisi anlamında değerlendirilmesinin daha isabetli olacağını düşünüyoruz (Farklı bir yaklaşım için bk. Topaloğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, DİA, XX/411.). Meselâ *İlah*, Frnastızcadaki *esse* ve *Muse*; Kazanca'daki Çalâb, tanrıdır (bk. Hüseyin Kazım Kadri, *Büyük Türk Lugatı*, İstanbul, 1945, Cumhuriyet Matbaası, c. II, 392.). Yine الله (Allah) ve الله (ilâh) lafızları Farsçaya خداوند (hudâvend; bk. *Tefstr-i Numûne*, Heyet, Tahran, 1369/1950, Çâphâne-i Haydarî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, e. 1,12); رحيم (rahîm) بخشايشگر (bahtşâyışger; *a.g.e.* c. I, 12)

Fahredden er-Râzî de nasla sabit olmayan bir ismi Allah'a nispet meşru değildir, ancak ulûhiyyete ters düşmeyen bir kavramla O'nu nitelendirmek mümkündür⁵³ demiş ve Gazâlî'nin: "*isimler izne bağlıdır, sıfatlar bağlı değildir*" görüşünün tercih edildiğini belirtmiştir⁵⁴. Âlûsî de Allah'a tazimi yansıtan her isim-sıfatın Allah'a nispetine izin verilmiş sayılacağını⁵⁵ söylemiştir. Bu görüş kabul görmüş olmalı ki bazı eserlerde⁵⁶ Allah'a nispet edilmiş üç yüz on üç kavramdan söz edildiği gibi Kurtubî, tefsirinde *el-Kitâbü'l-esnâ fi Şerh-i Esmâillahi'l-Hüsnâ* adlı eserine atıfta bulunarak konu uzmanlarının eserlerinde 200 küsur isim tespit ettiğini⁵⁷ bildirmiş, Kâtip Çelebi bu sayının 130'u aştığını⁵⁸ kaydetmiş, İbnü'l-Arabî de Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle 165 ismi ihtiva eden bir liste hazırlamıştır⁵⁹. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde (DİA) yayınlanan *Esmâ-i Hüsnâ* maddesinde⁶⁰ Tirmizî'de bulunan 25 ismin İbn Mâce'de; ondaki yüz isimden yirmi altısının da Tirmizî'de bulunmadığını ve iki listenin toplamının yüz yirmi beşe çıktığını yazmıştır. *Esmâ-i Hüsnâ*'yı, 200 rakamının üstündeki sayılarla gösterenler bunları âyet ve hadislerde Allah'a nispet edilen fiil ve mastarlardan türetmişlerdir. Bu listelerde Kur'an'da Allah'a nispeti tespit edilemeyen "طالب = tâlib"⁶¹ ve "بعيد = baîd"⁶² gibi kelimelerin bile isim-sıfatlar arasında sayıldığı görülmektedir.

ve مهربان (mihrîbân; a.g.e. c. I, 553), رب (rabb) da بروردگار (perverdgâr; a.g.e. c. I, 21) olarak çevrilmiştir.

⁵² Bk. Askalânî, *Feth*, XIII, 481.

⁵³ Râzî, a.g.e. s. 36-37

⁵⁴ Râzî, a.g.e. s. 18.

⁵⁵ bk. Âlûsî, a.g.e. c. IX, 123-124

⁵⁶ Abdulkadir el-Kureşî, *el-Cevahiru'l-Mudîyye fi tabakati'l-hanefiyye* (nşr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv) Mısır, 1398/1978, c. I, 1, 12, 15.

⁵⁷ el-Kurtubî (Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed el-Ensârî, ö.671/1272), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, tsz. c. VII, 325.

⁵⁸ Kâtip a.g.e. c. II, 1032.

⁵⁹ Biçer Ramazan, *Tez*, s.133.

⁶⁰ *DİA*, XI, 407.

⁶¹ bk. Beyhakî, *el-Esmâ*, s.18.

⁶² el-Kuşeyrî (Ebû'l-Kâsım Abdu'l-Kerîm, ö. 465/1072), *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye* (Thk. Dr. Abdu'l-Halîm Mahmûd-Dr. Mahmûd b. Eş-Şerîf), Kahire, tsz, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, c. I, 40.

Elimizdeki veriler *Esmâ-i Hüsnâ*'nın doksan dokuz isimle sınırlandırılmasının mümkün olmadığını ortaya koyduğu gibi İbn Hazm'm görüşlerinin⁶³ benimsenmesine de imkân vermemektedir. Bunun için biz, *إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ*. (*Şeytan*) size sadece kötülüğü, edepsizlikleri ve Allah'a karşı bilmediklerinizi söylemenizi emreder" (2/169) meâlindeki âyet ve benzerlerinden hareketle ilâhî isimlerin tevkifi olduğu, Kur'an ve sünnette geçmeyen isimlerin Allah'a verilemeyeceği⁶⁴ görüşüne katılmıyor ve O'nun şânına layık olan, eksiklik izlenimi içermeyen her güzel sıfatla da nitelenebileceğini düşünüyoruz. Burada önemli olan "الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى = *el-esmâü'l-hüsnâ*/en güzel isimler" tamlamasındaki "الحُسْنَى = *el-hüsnâ*/en güzel" kaydından hareketle "الإِسْمُ الْأَحْسَنُ = *el-ismü'l-ahsen*"i, "en güzel ismi" bulabilmektir, ilke bu olmalıdır, bu ilke göz ardı edilmemelidir. Allah Teâlâ, kâinata her olayın izniyle gerçekleştiğini⁶⁵ bildirdiği gibi pek çok âyette bir çok fiili de kendisine nispet etmektedir. Sözgelimi kalpleri mühürlediğini⁶⁶ münafıkları alaya aldığı⁶⁷, ışıklarını giderdiğini⁶⁸, lanet⁶⁹ ve gazap ettiğini⁷⁰ kahırda bulunduğunu⁷¹, azabı tattırdığını⁷², zora koştuğunu⁷³, ters döndürüp tepe üstü getirdiğini⁷⁴ öğüt verdiğini⁷⁵, güzellik yapanları⁷⁶ temizlenenleri⁷⁷ kendisini sevenleri⁷⁸ takva sahiplerini⁷⁹ sabredenleri⁸⁰ tevekkül gösterenleri⁸¹ adalet

⁶³ İbn Hazm, *Fasl*, c. I (cüz-2), s. 139.

⁶⁴ es-Sesseyid b. Ahmed Hafîl, *Hükümü'l-Mesânî*, Kahire, 1410/1989, Dâru'l-İnsan, c. IV, 227.

⁶⁵ el-Bakara 2/97, 102, 249, 249; Âl-i İmrân 3/49, 166; Yunus 10/100; er-Ra'd 13/38; el-Ahzâb 33/46

⁶⁶ el-Bakara 2/7; en-Nisâ' 4/155; el-A'râf 7/101; et-Tevbe 9/93; er-Rûm 30/59; Mü'min 40/35; Muhammed, 47/16.

⁶⁷ el-Bakara 2/15, et-Tevbe, 9/79.

⁶⁸ el-Bakara 2/17.

⁶⁹ el-Bakara 2/88, 159, 161 ; en-Nisa 4/46, 52, 118; et-Tevbe 9/68; Muhammed 47/23.

⁷⁰ Feth, 48/6; el-Mücâdele, 58/14; el-Mumtehine 60/13.

⁷¹ et-Tevbe 9/30; el-Ahzâb 33/57; el-Munâfikûn 63/6.

⁷² Zümer 39/26.

⁷³ el-Bakara 2/220.

⁷⁴ en-Nisa 4/82,

⁷⁵ el-Bakara 2/231; en-Nisâ' 4/58; en-Nahl 16/90; Nûr 24/17.

⁷⁶ el-Bakara 2/195; Âl-i İmrân 3/134, 148; el-Mâide 5/13, 93.

⁷⁷ el-Bakara 2/222; et-Tevbe 9/108.

⁷⁸ Âl-i İmrân 3/31; el-Mâide 5/54.

⁷⁹ Âl-i İmrân 3/76 et-Tevbe, 9/4, 7.

sergileyenleri⁸² yolunda savaşanları⁸³ sevdiğini, yapılanları yazdığını⁸⁴, yükleri hafiflettiğini⁸⁵, müjde verdiğini⁸⁶ belirttiği çeşitli eylemleri değişik fiil kalıplarıyla kendisine nispet ettiği halde kendisini bu tür fiillerden türetilmiş isim-sıfatlarla anmamıştır⁸⁷. Allah kendisinin helal kılan⁸⁸, emir veren⁸⁹ ve haramlar koyan⁹⁰, yasaklayan⁹¹ olduğunu bildirdiği halde âyetlerde Zâtını *muhallil*, *âmir*, *muharrim* ve *nâhî* sıfatlarıyla anmamıştır. Yine kendisi için ilim kelimesinden türetilmiş *aileme* (öğretti) fiili değişik kiplerde kullanıldığı⁹² halde O, *muallim* (öğretici, öğretmen) anlamına gelen bu kelime ile nitelendirilmemiş; bir çok âyette *edalle* (saptırdı) fiili⁹³ kendisine nispet edildiği halde hiçbir âyette O'nun için *mudill* (saptıran, saptırtan) isim-fiili kullanılmamıştır.

“الإسم الأحسن = *el-ismü'l-ahsen/en güzel isim*” ilkesini yansıtmakta kuşku içerdiklerinden bu tür fiillerden hareketle kendiliğimizden O'nu *muhallil*, *âmir*, *muharrim* ve *nâhî* gibi isim-sıfatlarla anmamızın en azından edebe aykırı olduğunu düşünerek Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a nispet edilen fiillerin⁹⁴ sadece bazılarından isim-sıfat türetilbileceği kanâatindeyiz.

80 Âl-i İmrân 3/146.

81 Âl-i İmrân 3/159.

82 el-Mâide 5/42; Hucurât 49/9; el-Mumtehme 60/8.

83 es-Saff, 61/4.

84 en-Nisa 4/81; et-Tevbe 9/51; el-Mücadle 58/21; ei-Haşr 59/3.

85 en-Nisâ 4/28; el-Enfâl 8/66.

86 Şûrâ, 42/23.

87 Meselâ Allah Kur'an'da âzin (izin veren), tâbi' (damga vuran, mühür basan), müstehzi (alay eden), müzîlu'n-nûr (ışığı gideren), lâin (lanet eden), gâdib (gazap eden), muziku'l-azâb (azabı tattıran), mu'nif (zora koşan), murkis (ters çeviren), vâiz-nâsîh (öğüt veren), muhbb (seven) diye nitelendirilmemiştir.

88 el-Bakara 2/275 el- Mâide 5/87

89 el-Bakara 2/24, 222; en-Nisâ' 4/58; el-A'râf 7/28, 29; er-Ra'd 13/21, 25; en-Nahl 16/90.

90 el- Mâide 5/7, el-En'âm 26/151.

91 el-A'râf 7/22; en-Nahl 16/90; el-Mumtehane 60/9;

92 el-Bakara 2/282; el- Mâide 5/4

93 en-Nisa, 4/88, 143; el-En'âm 6/39 el-A'râf /186; er-Ra'd 13/33; Zümer 39/23;

Mü'min 40/33, 34, 74; Şûrâ 42/44, 46; Câsiye 45/23; el-Müddessir 74/31.

94 Tespitlerimize göre Allah Teâlâ, tekrarlarından ayıklanmış ve kökleri isim-sıfatlarla aynı olmayan 210 civarında tekil fiille nitelendirilmiştir. Bu fiiller şunlardır: حَتَمَ, 2/7; زَادَ, 2/10; أَمَرَ, 2/27; يُضِلُّ, 2/26; أَرَادَ, 2/20; شَاءَ, 2/17; تَرَكَ, 2/15; ذَهَبَ, 2/15; جَمَدٌ, 2/15; يَسْتَهْزِئُ, 2/117; قَضَى, 2/109; بَاتِيَ, 2/88; لَعَنَ, 2/76; فَتَحَ, 2/73; بَرِي, 2/31; عَرَضَ, 26; سَوَّى, 2/29; اسْتَوَى,

III- Kur'ân'da Geçen Allah'a Âit İsim ve Sıfatlar ile Bunların Gruplandırılması

Kur'ân metni üzerinde sırf Allah lafzıyla bağlantılı olarak yaptığımız incelemede şu yüz kırk ismi tespit ettik:

الله (Allah), رب (Rabb), رحمن (Rahmân), رحيم (Rahim), مالك (Mâlik), الحكيم (el-Hakîm), سبحان (Subhân), جاعل (Câil), عليم (Alîm), قدير (Kadîr), (Muhît) محيط (Basîr), بصير (Muhric), مخرج (Bâri'), (et-Tevvâb) الثَّوَاب (Basîr), (Bedû's-semâvâti ve'l-erd) بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، ذُو الْفَضْلِ (Zu'l-fadl), العزيز (el-Azîz), الواسع (es-Semi'), رؤوف (Raûf), شديد العقاب (Şedîd'ul-azâb), غفور (Gafûr), قريب (Karîb), شاكِر (Şâkir)

أَعْتَدَ 2/213; بَعَثَ 2/187; بَيَّنَّ 2/187; كَتَبَ 2/164; بَنَى 2/143; يُضِيعُ 2/132; اصْطَلَى 2/122; فَضَّلَتْ 2/253; كَلَّمَ 2/252; نَتَلَوُ 2/251; أَنَا 2/245; يُنْسِطُ 2/245; يَبْقِضُ 2/245; يُضَاعَفُ 2/225; يُؤَاخِذُ 2/220; يُصَوِّرُ 2/284; يُحَاسِبُ 2/282; عِلْمٌ 2/276; يُرَبِّي 2/276; يُمَحِّقُ 2/275; حَرَّمَ 2/275; أَحَلَّ 2/268; يُعَذِّبُ 3/95; صَدَقَ 3/69; أَلْعَمَ 3/54; مَكَرَ 3/39; يُبَيِّنُ 3/31; يُحِبُّ 3/28; يُحَدِّرُ 3/13; يُؤَيِّدُ 3/11; أَخَذَ 3/6; يُخَذِّلُ 3/153; أَتَابَ 3/152; صَرَفَ 3/144; يُخْزِي 3/141; يُمَحِّقُ 3/141; يُمَخِّصُ 3/124; بُمِدَ 3/103; أَنْقَذَ 3/182; عَهْدَ 3/179; يُجَلِّبِي 3/179; يُطَّلِعُ 3/179; يَمَيِّزُ 3/179; يَذَرُ 3/164; يُزَكِّي 3/164; مَنْ 3/160; 4/93; غَضِبَ 4/90; سَلَطَ 4/88; أَرْكَسَ 4/84; يَكْفُ 4/58; يُعِطُ 4/35; يُوقِقُ 4/28; يُخَفِّفُ 4/11; يُوصِي 4/172; يُحْشِرُ 4/155; طَعَنَ 4/135; يَذْهَبُ 4/130; يُغْنِ 4/127; يُغْتِي 4/125; أَخَذَ 4/105; أَرَا 4/102; أَعَدَّ 4/173; سَخِطَ 5/67; يُغْصِمُ 5/64; أَطْفَأَ 5/49; يُصِيبُ 5/27; يُثَقِّلُ 5/14; يُبَيِّنُ 5/7; وَأَتَى 5/6; يُطَهِّرُ 4/173; يُوقِي 5/80; وَصِي 6/133; يُسْتَخْلِفُ 6/125; يُشْرَحُ 6/103; يُذْرِكُ 6/65; يَلِيسُ 6/14; En'âm, 6/14; يُطْعِمُ 5/119; رَضِيَ 5/80; 8/11; يَرْبِطُ 8/8; يُبْطِلُ 7/183; أَمَلِي 7/157; يُضَعُ 7/101; نَقَصَ 7/54; يُغْشِي 6/64; يُنْجِي 6/144; 8/42; يُغْضِبِي 8/37; يَرْكُمُ 8/26; أَوْيَ 8/24; يَحُولُ 8/17; يُبْلِي 8/17; رَمَى 8/17; قَتَلَ 8/11; يُثَبِّتُ 9/32; يَلِي 9/30; قَاتَلَ 9/15; يَذْهَبُ 9/14; يَشْفِ 8/71; أَمَكْنَ 8/66; خَفَّفَ 8/63; أَلْفَ 8/43; سَلَّمَ 9/99; يُذْخِلُ 9/94; نَتَأَ 9/79; سَخِرَ 9/67; نَسِيَ 9/46; يُبْطِ 9/46; كَرِهَ 9/33; يُظْهِرُ 9/33; أَرْسَلَ 10/34; يُعِذُّ 10/34; يُبَيِّنُ 10/25; يَدْعُو 10/22; يُسَيِّرُ 10/11; يُعْجَلُ 10/5; قَدَّرَ 9/111; اسْتَشْرَى 10/59; أَدْنَى 10/107; يُصِيبُ 10/107; يُمَسِّسُ 10/82; يُحِقُّ 10/81; يُبْطِلُ 10/59; أَدْنَى 13/2; أَلْفَى 14/27; يُثَبِّتُ 13/39; يُثَبِّتُ 13/39; نَمَحُو 13/26; يَقْدِرُ 13/17; يَضْرِبُ 13/3; يُغْشِي 13/3; مَدَّ 13/3; 16/12; 16/90; يُنْهَى 16/90; يَأْمُرُ 16/79; يُمْنِكُ 16/61; يُؤَخِّرُ 16/45; يُجْصِفُ 16/61; يُؤَخِّرُ 16/15; 22/38; يُدَافِعُ 22/18; يُهِنُ 22/17; يُفْصِلُ 22/17; يُسْمِعُ 19/61; يُسْمِعُ 18/16; يُهَيِّئُ 18/16; يُنْشِرُ 17/1; أَسْرَى 25/70; يُبَدِّلُ 24/50; يُحْيِي 24/44; يُثَلِّبُ 24/43; يُزْجِي 24/25; يُوقِي 22/61; يُوَلِّجُ 22/52; يُحْكَمُ 22/52; 35/22; يُسْمِعُ 33/69; يَرَى 33/50; أَمَاءَ 33/38; فَرَضَ 33/25; رَدَّ 33/19; أَحْتَبُ 29/20; يُنْشِئُ 28/78; أَهْلَكَ 43/29; مَتَّعْتَ 42/26; يُسْتَجِيبُ 42/25; يَقِيلُ 41/21; أَنْطَقَ 39/42; يُتَوَقَّى 39/35; يُكْفَرُ 39/16; يُخَوِّفُ 39/16; يُحْدِثُ 61/5; أَرَاغَ 58/6; أَحْصَا 55/19; مَرَجَ 55/10; أَهْوَى 53/48; أَقْبَى 49/7; رَتَّنَ 49/3; أَمْتَحَنَ 79/30; دَحَى 79/29; أَغْطِشَ 79/28; سَوَّى 79/27; بَنَى 76/11; وَفَى 73/20; يُفَعِّرُ 71/17; أَنْبَتَ 65/1; وَجَدَ 89/13; صَبَّ 82/8; رَكَّبَ 82/7; عَدَلَ 80/22; أَنْشَرَ 80/21; أَفْزَرَ 80/20; سَيَّرَ 93/7.

a) *Basîr-Semi* gibi zâtının ezeli ve ebedi olarak nitelendirilip zıtlarıyla asla nitelendirilmeyeceği sıfatlar.

b) *Muhyî* (can veren), *Müteveffî* (can alan) gibi zıtlarıyla nitelendirilebileceği fiilî sıfatlar⁹⁵ diyerek konuyu iki ana başlık altında inceleyen; İbnü'l-Arabî:

a) alem olanlar,

b) sıfat olanlar şeklinde ikiye ayırdıktan sonra sıfatları da tenzihî sıfatlar ve fiilî sıfatlar diye ikiye bölerek açıklamalar yapar.⁹⁶ *İnşâü'd-Devâir* müellifi ise⁹⁷ bunları:

a) Zât İsimleri cetveli,

b) Sıfât İsimleri cetveli,

c) Fiil İsimleri cetveli olmak üzere üç tablo hâlinde düzenler ve verdiği cetvelin bir sınırlamayı içermediğini, başka isimlerin de buraya ilâve edilebileceğini söyler⁹⁸. Biz de bu isim-sıfatları iki grupta inceledik:

A) Filolojik yapılarına göre grupları

Daha önce de belirtildiği gibi bu çalışmada Allah lafzı ve O'nu tekil olarak niteleyen sıfatlar temel alınmış, Allah ile irtibatlı çoğul zamirlerini niteleyen sıfatlar kapsam dışı tutulmuştur. Bu çerçevede tespit edilen ve yukarıda görülen isim-sıfatların toplamı yüz kırk ikidir. Bu isim-sıfadardan bazıları hem tek hem de ikili, üçlü⁹⁹, dörtlü¹⁰⁰, sekizli¹⁰¹ gruplar şeklinde

⁹⁵ Beyhakî, *es-Sıfât*, s.137

⁹⁶ bk. *Şerh Esmâ'l-Hüsna*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1862; vrk, 1b

⁹⁷ bk. Ebû Bekr Muhyiddin Muhammed b. Ali (İbnü'l-Arabî, Ö. 638//1240), Süleymaniye Ktp., Hâlet Ef., nr. 809, *İnşâü'd-Devâir*, vrk. 151-164.

⁹⁸ bk. İbnü'l-Arabî, a.g.e., vrk, 160b-161a.

⁹⁹ bkz. *es-Secde*, 32/ 6; *el-Haşr* 59/24.

¹⁰⁰ *Cumua*, 62/1.

geçerler. Bunların yüz on tanesi yalın, otuz iki tanesi de tamlama halindedir. Tablo incelendiğinde:

a) Yalın halde olanların *fâil* (فاعل) ve benzeri sülâsî; *müf'îl* (مفعول) gibi rubâî ve muftel (مفتعل) gibi hümâsî, ef'al (أفعل) gibi ism-i tafdîl kalıplarında oldukları;

b) Tamlama konumundakiler ise ya 'sahip' anlamındaki zû (ذو) lafzıyla ya da diğer sözcüklerle kullanıldıkları¹⁰² görülür.

B) Manalarına Göre Grupları

Esmâ-i Hüsnâ'dan bazıları doğrudan Allah'ın zatını nitelerken bazıları rahmeti, şefkati, gazabı, öfkesi, şiddeti gibi tasarruflarını niteler. Burada sıfatlar tek tek manalarına göre değil ortak ve yaklaşık anlamları çerçevesinde gruplandırıldı¹⁰³. Çünkü genellikle bazı isimlerin manaları birbirine içine girmiş gibidir. Tilmisânî: "Bütün isimler iki isimde toplanır: *Allah* ve *Rahman* isimleri"¹⁰⁴ diyerek bu içiçe geçmişliliğe dikkat çeker. Biz bunları, anlamlarından hareketle birkaç gruba ayırdık ve değişik başlıklar altında kümelendirdik. Birinci gruba Allah'ın isimlerini, ikinci guruba bir olduğunu bildirenleri, üçüncü guruba da zatını niteleyen isim-sıfatlarını yerleştirdik. Bundan sonraki grupları ise ilk sûreden itibaren hangi sıfatı önce geçmiş ise o sıfatı esas alarak aynı kapsamdaki sıfatlarla gurubu/grupları gerçekleştirdik. Sözelimi dördüncü grup olan Allah'ın hükümrânlığını yansıtan isim-sıfatları gurubunu planlarken birinci sûrede ilk geçen isim-sıfat olan ر (Rabb)' lafzını temel alarak gurubu oluşturduk.

Birinci grup: Allah'ın İsimleri: الله (Allah) ve اله (Îlâh).

¹⁰¹ Haşr, 59/23.

¹⁰² Karşılaştırmak için bk. Yarımbaş Emine yukarıda anılan Tezinde edatla kullanılanlar diye bir şık göstermişse de bunu pek tasvip etmiyoruz. Çünkü verilen örneklerden (*Câil* gibi) bazıları edatla kullanıldıkları gibi edatsız da kullanılmışlardır.

¹⁰³ Benzer bir uygulama için bk. Beyhakî, *es-Sıfât*, s. 90.

¹⁰⁴ Affüddîn Süleyman b. Ali b. Abdullah et-Tilmisânî (ö. 690/1291), *Şerhu Esmâ'i'l-Hüsnâ*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1556, vrk, 2a.

1) Kur'ân'ı Kerîm'e göre yüce Allah ve O'nun özel adı

Kur'ân-ı Kerîm Allah Teâlâ'yı, bir¹⁰⁵ ve gerçeğin ta kendisi¹⁰⁶ olan, hiçbir göz tarafından algılanamayan¹⁰⁷, uyumayan, uyuklamayan¹⁰⁸, şaşmayan, unutmayan¹⁰⁹, unutmmuş gibi davranan¹¹⁰, yorulmayan¹¹¹, ölmeyen¹¹², dilediğini yapan¹¹³, dilediğini kolayca gerçekleştiren¹¹⁴, ölüleri dirilten¹¹⁵, saltanat bahşeden¹¹⁶, inananlara destek veren¹¹⁷, Lütuflar sunan¹¹⁸, onları yüzüstü bırakmayan¹¹⁹, zenginlik veren¹²⁰, sözünden caymayan¹²¹, sözünde duran¹²², örnekler sunan¹²³, seçip süzen¹²⁴, nimetinin hatırlanmasını isteyen¹²⁵, kullarından şükür bekleyen¹²⁶, olarak tanıtır.

¹⁰⁵ الواحد (er-Ra'd, 13/16); el-İhlâs, 112/1

¹⁰⁶ بَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ (el-Hacc, 22/6); el-Mü'minûn, 23/116; Lukmân, 31/30.

¹⁰⁷ لَا تَدْرِيكَ الْإِبْصَارُ (el-En'âm 6/103).

¹⁰⁸ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ (el-Bakara 2/255).

¹⁰⁹ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنسَى (Tâhâ, 20/52).

¹¹⁰ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ (et-Tevbe, 9/67); el-A'râf 7/51; Tâhâ, 20/126, es-Secde, 32/14; el-Câsiye, 45/34)

¹¹¹ وَلَمْ يَغِي (el-Ahkâf, 46/33); Kâf, 50/15

¹¹² الَّذِي لَا يَمُوتُ (el-Furkân, 25/58); el-Kasas, 28/88; er-Rahmân, 55/27).

¹¹³ فَعَالَ لَمَّا يُرِيدُ (el-Burûc, 85/16).

¹¹⁴ هُوَ عَلِيٌّ هَيِّنٌ (Meryem, 19/9).

¹¹⁵ يُخَيِّبُ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ (el-Bakara 2/73); Âl-i Imrân 3/156 el-En'âm 6/36

¹¹⁶ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلِكًا مِّنْ نِّسَاءِ (el-Bakara 2/247, 251, 258).

¹¹⁷ وَاللَّهُ يُؤْتِي بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ (Âl-i Imrân 3/13).

¹¹⁸ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (Âl-i Imrân 3/152); en-Nisâ' 4/146, Yûsuf, 12/90; el-Ahzâb, 33/46

¹¹⁹ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ (Âl-i Imrân 3/179).

¹²⁰ يُغْنِ اللَّهُ (en-Nisâ' 4/130), Nûr, 24/55

¹²¹ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ (er-Rûm, 30/6); Zümer 39/20

¹²² وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ (Âl-i Imrân 9/152); el-Hacc, 22/47,

¹²³ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ (er-Ra'd 13/17); bkz. 14/24, 25, en-Nahl 16/75, 76, 113, Nûr, 24/35, Zümer 39/29, el-Tahrîm, 66/10, 11

¹²⁴ اللَّهُ يَصْطَلِي (el-Hacc, 22/75).

¹²⁵ وَاشْكُرُوا بِمَنْعَتِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ (el-Bakara 2/231); Âl-i Imrân 3/103, ei-Mâide 5/7, 11 el-A'râf 7/69, 74; el-Ahzâb, 33/9.

¹²⁶ وَاشْكُرُوا بِعَمَّتِ اللَّهُ (en-Nahl 16/114).

Bütün güç ve kuvveti¹²⁷, izzeti¹²⁸, bütün işleri¹²⁹ sahiplenen hiçbir hareketinden sorumlu tutulmayan¹³⁰, kendisine hiçbir şey güç gelmeyen¹³¹, doğu ve batıya hakim bulunan¹³², göklerdeki ve yerdeki her şey tekelinde olan¹³³, gaybî olayları inhisarına alan¹³⁴, gökleri direksiz tutan¹³⁵, hiçbir güç tarafından âcze düşürülemeyen¹³⁶, kendisine hiçbir olay gizli kalmayan¹³⁷, yapılanlardan habersiz olmayan¹³⁸ yapılanları bilen¹³⁹, gören¹⁴⁰, duyan¹⁴¹, kendisine hiçbir varlık benzemeyen¹⁴², yerlerin derinliklerinde, göklerin en üst tabakalarında gerçekleşen bütün olaylara vakıf bulunan¹⁴³, hiçbir olay bilgisinden kaçmayan¹⁴⁴, görünen ve görünmeyen âlemler çizdiği kader doğrultusunda gerçekleşen¹⁴⁵, buyruğunu geri çevirecek¹⁴⁶, hükmünü geçersiz kılacak bulunmayan¹⁴⁷, mahlukatına merhametli davranacağını üstlenip¹⁴⁸ müjdeler veren¹⁴⁹, başışlayan¹⁵⁰, doğru söyleyen¹⁵¹; yapılan güzellikleri şükranla

127 وَأَنَّ الْقُوَّةَ لَهُ جَمِيعًا (el-Bakara 2/165); er-Ra'd 13/31

128 فَإِنَّ الْعِزَّةَ لَهُ جَمِيعًا (en-Nisâ' 4/139); Yunus, 10/65

129 إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ (Âl-i Imrân 3/154); el-Hacc, 22/41

130 لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ (el-Enbiyâ', 21/23).

131 وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ (İbrâhîm, 14/20); Fâtır, 35/17

132 وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ (el-Bakara 2/115,142); eş-Şuarâ', 26/28; es-Sâffât, 37/5; er-Rahmân, 55/17; el-Meâric, 70/40; el-Müzemmil, 73/9

133 وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ (Âl-i Imrân 3/129);180, 189; en-Nisâ'4/170. el-A'râf 7/128; et-Tevbe, 9/116, Yunus10/55; İbrâhîm, 14/2; Lukmân, 31/26 Şûrâ, 42/49.

134 إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ (Yunus, 10/20); Hûd, 11/23; en-Nahl 16/77

135 رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ (er-Ra'd 13/2).

136 وَاعْلَمُوا أَنَّهُمْ غَيْرَ مُعْجِزِي اللَّهِ (et-Tevbe, 9/2, 3); el-En'âm 6/134, el-Enfâl 8/59; Yûnus, 10/53; Hûd, 11/20; Hûd, 11/33; en-Nahl 16/46; Nûr, 24/57; Sebe', 34/5; Sebe', 34/38; Fâtır, 35/44; (Zümer 39/51;Şûrâ, 42/31;el-Ahkâf, 46/32; el-Cinn, 72/12).

137 إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ (Âl-i Imrân 3/5); İbrâhîm, 14/38, Tâhâ, 20/7, Mü'min 40/16, Mü'min 40/19, Fussilet, 41/40, el-A'lâ, 87/7

138 وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (el-Bakara 2/74, 85, 140, 144, 149); Âl-i Imrân 3/99; el-En'âm 6/132; Hûd, 11/123; İbrâhîm, 14/42; en-Neml, 27/93

139 وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (el-Bakara 2/29, 231); en-Nisâ', 4/32,

140 وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (el-Bakara 2/265); Fussilet, 41/40 el-Hucurât, 49/18

141 وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (et-Tevbe, 9/103); İbrâhîm, 14/39, el-Ankebût, 29/5,

142 لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11).

143 وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَخْرُجُ فِيهَا (Sebe', 34/2).

144 لَا يَغْرُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ (Sebe', 34/3).

145 إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (el-Kamer, 54/49, ei-Kamer, 54/53).

146 فَلَا مَرَدَ لَهُ (er-Ra'd 13/11).

147 لَا مَعْقَبَ لِحُكْمِهِ (er-Ra'd 13/41).

148 كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ (el-En'âm, 6/12, 54).

149 يَبْسُطُ لَهُمْ رِزْقَهُمْ بِرَحْمَةٍ مِثْلَةٍ (et-Tevbe, 9/21).

karşılıyan¹⁵², vefalı olan¹⁵³, her şeyi bir ölçü ile yaratıp¹⁵⁴ ona uygun güzelliği veren¹⁵⁵, biçimlendiren¹⁵⁶ Kişi ile kalbi arasına giren¹⁵⁷, diye niteler.

Değişik sûre ve âyetlerde kudretini yansıtan olaylar sıralandıktan sonra: “İşte Allah bu niteliklere sahip olandır”¹⁵⁸ denilir, bir olduğu bildirilirken çok tanrı inancı reddedilir¹⁵⁹, O’na, denkler ve benzerler yakıştırılmasına¹⁶⁰, ortaklar koşulmasına karşı çıkılır¹⁶¹, hanımı¹⁶² ve çocuğu olmadığı özenle vurgulanır ve bu tür iddiaları şiddetle kınanır¹⁶³.

Allah’ (الله) lafzı, Allah Teâlâ’nın öz adıdır. Ulûhiyyete hâs bütün kemal sıfatları kendinde toplamış olan Cenâb-ı Hakkın kendine özgü ismidir¹⁶⁴. Kur’ân-i Kerîm’de merfu (ötüre) yani sonundaki ‘he’nin ‘u’ sesi ile yaklaşık 940, mansup (üstün) yani ‘e’ sesi ile 594, mecrûr (esire) yani ‘i’ sesi ile de 1034

¹⁵⁰ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (el-Bakara 2/173).

¹⁵¹ قُلْ صَدَقَ اللَّهُ (Âl-i Imrân 3/95); en-Nisâ’ 4/122

¹⁵² إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ (Şûrâ, 42/23).

¹⁵³ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ (et-Tevbe, 9/III).

¹⁵⁴ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (el-Kamer, 54/49).

¹⁵⁵ الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ (es-Secde, 32/7).

¹⁵⁶ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ (et-Teğâbun, 64/3).

¹⁵⁷ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِحَوْلِ بَيْنِ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ (el-Enfâl 8/24).

¹⁵⁸ ذَلِكَُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ (el-En’âm 6/102); Yûnus, 10/32; Fâtır, 35/13; Mü’min 40/62; Mü’min 40/64; Şûrâ, 42/10

¹⁵⁹ إِنِّي لَشَهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (Hûd, 11/54, 101); en-Nahl 16/51; el-İsrâ, 17/22, 39, 42, el-Kehf, 18/14, 15; Meryem, 19/46, 81; el-Enbiyâ’, 21/21; el-Enbiyâ’, 21/22, 24, 36, 43, 59, 62, 68, 99; el-Mu’minûn, 23/117; el-Furkân, 25/3, 42; en-Neml, 27/60, 61, 62, 63, 64; el-Kasas, 28/71, 72; Yâsîn, 36/23, 74; es-Sâffât, 37/36, 86, 91; Sâd, 38/5, 6; Zuhuf, 43/45, 58; Câsiye, 45/23; el-Ahkâf, 46/22, 28; Kâf, 50/26; ez-Zâriyât, 51/51; et-Tûr, 52/43; Nûh, 71/23

¹⁶⁰ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا (el-Bakara 2/22, 165); İbrâhîm, 14/30; Sebe’, 34/33; Zümer 39/8; Fussilet, 41/9

¹⁶¹ تَجَالُوا إِلَى كَلِمَةٍ سِوَاءِ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ (Âl-i Imrân 3/64); (en-Nisâ’ 4/36, 48, 116; el-En’âm 6/151; (el-A’râf 7/33; el-Hacc, 22/26; Nûr, 24/55; Lukmân, 31/13; Zümer 39/65

¹⁶² أَلَيْسَ يَكُونُ لَهُ وَاذٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً (el-En’âm 6/101).

¹⁶³ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَ اللَّهِ (el-Bakara 2/116); en-Nisâ’ 4/171; el-Mâide 5/72, 73, 116; Yûnus, 10/68; el-İsrâ, 17/111; el-Kehf, 18/4; Meryem, 19/35,88, 90, 91, 92; el-Enbiyâ’, 21/26; el-Mü’minûn, 23/91; el-Furkân, 25/2; es-Sâffât, 37/149, 150, 151, 152, 153; Zümer 39/4

¹⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi’*, c. I, 102.

yerde geçmektedir¹⁶⁵. Allah (الله) lafzının aslı hakkında değişik görüşler vardır¹⁶⁶. Bazı âlimler bu lafzın manası ve ash hakkında görüş belirtmeyi saygı gereği uygun bulmamışlarsa¹⁶⁷ da genellikle lûgat ve tefsirlerde şu bilgiler aktarılır: Allah lafzının aslı lâm-ı tarif denilen ال (el) lafzıyla إله (Îlâh) kelimesinden oluşan الإله (el-Îlâh)dır. Telaffuzda kolaylık sağlamak için إله (Îlâh) kelimesinin ! (hemze)'si hafzedilmiş, lam-ı tarif ال (el)'in ل (lam)ı da hemzeden sonraki lama idğam edilerek Allah için özel bir ad olmuştur¹⁶⁸. Bu tür bir işlemin bir örneğini çok açık bir şekilde Kehf suresinin وَلَا تُشْرِكْ رَبِّيَ أَحَدًا “Ancak ben (diyorum ki) O Allah Rabbimdir ve Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam” meâlindeki otuz sekizinci âyetinde görüyoruz. Bu âyet metninde geçen ve ‘ancak ben’ anlamına gelen لَكِنَّا kelimesi لَكِن (lâkin/ancak) ve أَنَا (ene/ben) lafızlarından oluşur. Telaffuz kolaylığı için أَنَا (ene)'nin ا (hemze)si atılmış iki ن (nûn) bir araya gelince birbirine idğam edilerek (lâkinne)'ye dönüşmüştür. Dolayısıyla أَنَا (ene) lafzının kök harflerinden olan ا (hemze) nasıl hafzedilmişse إله (ilâh) kelimesinin de kök harfi ا (hemze) atılarak اللهُ Allah lafzı oluşturulmuştur¹⁶⁹.

Âyetlerde geçen *ilâh* (إله) ¹⁷⁰ lafzı bir cins isim olup Allah'ın özel adı ve ismi makamında kullanılamaz. Türkçemizdeki *tanrı* kelimesi Allah isminin değil *ilah* cins isminin karşılığıdır. Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de ya (إله) şeklinde müfred/tekil veya إِلَهِينَ (ilâheyn)¹⁷¹ şeklinde ikil yahut آلِهَةٍ (âliheh)¹⁷² biçiminde çoğul olarak geçer. “İlahınız bir tek İlah'tır”; “Allah'tan başka İlah yoktur”; “Allah, O'ndan başka tanrı yoktur”; “Allah üçtür, üçün üçüncüsüdür”

¹⁶⁵ Krş. bk. Fuâd (Muhammed Fuâd Abdalbâkî), *el-Mu'cemu'l-Mufehras li-elfâz'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrût, 1407/1987, Dâru'l-fikr, Allah maddesi.

¹⁶⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 1,165.

¹⁶⁷ a.g.e., 1, 166.

¹⁶⁸ bk. İbn Manzûr, *Lisân*, c. XIII, 467.

¹⁶⁹ Krş.için bk. İbn Âşûr, a. g. e. c. 1/162-166; Âlûsî, a. g. e. c. 1/55. Burada Prof. Dr. B. Topaloğlu'nun: “Tercih edilen telakkiye göre Allah lafzı, câmid (türetilmemiş) bir isim olup herhangi bir kök anlamı taşımaz” (*D/Â*, XX, 411) notunu ihtiyatla karşılıyoruz. Çünkü önemli lûgat (bk. Lisan, XIII, 467; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 1/163) ve tefsirlerde Allah isminin aslının Tanrı anlamındaki *İlah* (إله) olduğu çok açık şekilde ortaya konmuştur.

¹⁷⁰ el-Bakara 2/133.

¹⁷¹ en-Nahl 16/51.

¹⁷² el-A'râf 7/138.

demeyin” gibi ifâdelerle *ilâh* kelimesinin Allah’a nispetinin temel alınıp *tanrı* diye adlandırılan diğer varlıklardan bu tanrılık vasfının bulunmadığının vurgulandığı yerlerde de Allah’a cins bir isim bağlamında izâfe edilir.

İkinci grup: Allah’ın bir olduğunu bildiren isim-sıfatlar: واحد (vâhid)¹⁷³, أحد (ehad)¹⁷⁴.

Üçüncü grup: Zatını niteleyen isim-sıfatlar: سبحان (Subhân)¹⁷⁵, الحي (el-Hayy)¹⁷⁶, القيوم (el-Kayyûm)¹⁷⁷, الحق (el-Hakk)¹⁷⁸, أبقي (Ebkâ)¹⁷⁹, المبين (el-Mubîn)¹⁸⁰, نور السموات والأرض (Nûru’s-semâvâti ve’l-erd)¹⁸¹, الأول (el-Evvel)¹⁸², الآخر (el-Âhir)¹⁸³, الظاهر (ez-Zâhir)¹⁸⁴, الباطن (ei-Bâtın)¹⁸⁵, القدوس (el-Kuddûs)¹⁸⁶, السلام (es-Selâm)¹⁸⁷.

Dördüncü grup: Yüceliğini yansıtan isim-sıfatlar: العلي (el-Aliyy)¹⁸⁸, العظيم (el-Azîm)¹⁸⁹, حميد (Hamîd)¹⁹⁰, تعالي (Teâlâ)¹⁹¹, تبارك (Tebâreke)¹⁹², المتعال (el-Muteâl)¹⁹³, كبير (Kebîr)¹⁹⁴, المتكبر (el-Mutekebbir)¹⁹⁵, المجيد (el-Mecîd)¹⁹⁶.

¹⁷³ el-Bakara 2/133.

¹⁷⁴ el-İhlâs 112/1.

¹⁷⁵ el-İsrâ 17/1.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/255.

¹⁷⁷ el-Bakara 2/255.

¹⁷⁸ el-En’âm 6/62.

¹⁷⁹ Tâhâ 20/73.

¹⁸⁰ Nur 24/24.

¹⁸¹ Nûr 24/35; Nûr 24/35.

¹⁸² el-Hadîd 57/3.

¹⁸³ el-Hadîd 57/3.

¹⁸⁴ el-Hadîd 57/3.

¹⁸⁵ el-Hadîd 57/3.

¹⁸⁶ el-Haşr 59/23.

¹⁸⁷ el-Haşr 59/23.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/255.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/255.

¹⁹⁰ el-Bakara 2/267.

¹⁹¹ el-En’âm 6/100.

¹⁹² el-A’râf 7/54.

¹⁹³ er-Ra’d 13/9.

¹⁹⁴ en-Nisâ’ 4/34.

Beşinci grup: Hükümrancılığını ve kudretini yansıtan isim-sıfatlar:

مخرج (Câil)²⁰¹, جاعل (Kadîr)²⁰⁰, قدير (Muhit)¹⁹⁹, محيط (Mâlik)¹⁹⁸, مالك (Rabb)¹⁹⁷, مَنزِل (el-Azîz)²⁰⁵, العَزِيز (Ġaniyy)²⁰⁴, غني (Câmi')²⁰³, جامع (Munezzil)²⁰⁶, قائم (Gâlib)²¹⁰, غالب (Feâl)²⁰⁹, فعال (Kaviyy)²⁰⁸, قوي (Kâdir)²⁰⁷, قادر (Kâim)²¹¹, ذي الطول (el-Kâfi)²¹⁴, الكافي (Muhyî)²¹³, محيي (Melik)²¹², ملك (Zi't-tavl)²¹⁵, ملِك (el-Metîn)²¹⁸, المتين (Zu'l-kuvveh)²¹⁷, ذو القُوَّة (Zu'l-Arş)²¹⁶, ذو العرش (Melik)²¹⁹, مُتَمُّ لُورِهِ (Zu'l-Celâli ve'l-ikrâm)²²¹, ذو الجلال والإكرام (Muktedir)²²⁰, مقتدر (Mutimmu Nûrih)²²², ذو المعارج (Bâligu emrih)²²³, بَالِغُ أَمْرِهِ (Zu'l-Meâric)²²⁴, الصَّمَد (es-Samed)²²⁵.

- 195 el-Haşr 59/23.
 196 el-Burûc 85/15.
 197 Fâtîha 1/1.
 198 Fâtîha 1/3.
 199 el-Bakara 2/19.
 200 el-Bakara 2/20.
 201 el-Bakara 2/30.
 202 el-Bakara 2/72.
 203 Âl-i Imrân 3/9.
 204 Âl-i Imrân 3/97.
 205 el-Bakara 2/129.
 206 el-Mâide 5/115.
 207 el-En'âm 6/37.
 208 el-Enfâl 8/52.
 209 Hûd, 11/107.
 210 Yusuf, 12/21.
 211 er-Ra'd 13/33.
 212 Tâhâ 20/114.
 213 er-Rûm 30/50.
 214 Zümer 39/36.
 215 el-Mü'min 40/3.
 216 Mü'min 40/15.
 217 ez-Zâriyât 51/58.
 218 ez-Zâriyât 51/58.
 219 el-Kamer 54/55.
 220 el-Kamer 54/55.
 221 er-Rahmân 55/27.
 222 Saff 61/8.
 223 et-Talâk 65/3.
 224 el-Meâric 70/3).
 225 el-İhlâs 112/2.

Altıncı grup: Merhamet ve sevgi kapsamındaki isim-sıfatlar:

شَاكِر (Raûf)²²⁹, رَوْف (et-Tevvâb)²²⁸, الرَّوَاب (Rahîm)²²⁷, رَحِيم (Rahmân)²²⁶, رَحْمَن (Şâkir)²³⁰, أَرْحَمُ (Afuvv)²³⁴, عَفْو (Halîm)²³³, حَلِيم (Karîb)²³², قَرِيب (Gafûr)²³¹, غَفُور (Zû mağfirah)²³⁷, ذُو مَغْفِرَةٍ (Zu'r-rahmeh)²³⁶, ذُو الرَّحْمَةِ (Erhamu'r-Râhimîn)²³⁵, الرَّاحِمِينَ (Gâfiru'd-dûb)²⁴⁰, شَكُور (Şekûr)²⁴⁰, غَفَّار (Gaffâr)²³⁹, وَدُود (Vedûd)²³⁸, قَابِلُ التَّوْبِ (Kâbilî't-tevb)²⁴², أَهْلُ التَّقْوَى (Ehlu't-tekvâ)²⁴³, أَهْلُ (Gâfiri'z-Zenb)²⁴¹, (Ehlu'l-mağfirah)²⁴⁴, الْمَغْفِرَةَ

Yedinci grup: Bildiğini, hikmet sahibi ve her şeyden haberdâr olduğunu yansıtan isim-sıfatlar: عَلِيم (Alîm)²⁴⁵, الْحَكِيم (el-Hakîm)²⁴⁶, خَبِير (Habîr)²⁴⁷, أَعْلَم (A'lem)²⁴⁸, عَلَامُ الْغُيُوبِ (Allâmu'l-Guyûb)²⁴⁹, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ (Âlimü'l-gaybi ve'ş-Şehâdeh)²⁵⁰, حَفِي (Hafiy)²⁵¹.

- 226 Fâtiha 1 / 2.
 227 Fâtiha, 1 / 2.
 228 el-Bakara 2/37.
 229 el-Bakara 2/143.
 230 el-Bakara 2/158.
 231 el-Bakara 2/173.
 232 el-Bakara 2/186.
 233 el-Bakara 2/225.
 234 en-Nisâ' 4/43.
 235 el-A'râf 7/151.
 236 En'âm 6/133.
 237 En'âm 6/133.
 238 Hûd 11/90.
 239 Tâhâ 20/82.
 240 Fâtır 35/34.
 241 el-Mü'min 40/3.
 242 el-Mü'min 40/3.
 243 el-Müddessir 74/56.
 244 el-Müddessir 74/56.
 245 el-Bakara 2/29.
 246 el-Bakara 2/32.
 247 el-Bakara 2/234.
 248 Âl-i Imrân 3/36.
 249 el-Mâide 5/109.
 250 el-En'âm 6/73.
 251 Meryem, 19/47.

Sekizinci grup: Yoktan yarattığını ve yarattıklarından yeni varlıklar meydana getirdiğini yansıtan isim-sıfatlar: بَارِئ (Bâri')²⁵², بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Bedîu's-semâvâti ve'l-erd)²⁵³, فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Fâtîru's-semâvâti ve'l-erd)²⁵⁴, خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ (Hâliku külli-şey)²⁵⁶, فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى (Fâliku'l-Habbi ve'n-nevâ)²⁵⁵, أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (Ehsenu'l-hâlikîn)²⁵⁸, الْخَالِقُ (el-Hallâk)²⁵⁷, الْمُصَوِّرُ (el-Musavvir)²⁵⁹.

Dokuzuncu grup: Görmesini, işitmesini ve her şeyi gözetlediğini bildiren isim-sıfatlar: بَصِيرٌ (Basîr)²⁶⁰, السَّمِيعُ (es-Semi')²⁶¹, رَقِيبٌ (Şehîd)²⁶², رَقِيبٌ (Rakîb)²⁶³.

Onuncu grup: Kahrını ve insanları sınıadığını yansıtan isim-sıfatlar: عَدُوٌّ (Aduvv)²⁶⁴, مُتَبَلِّئٌ (Mubtelî)²⁶⁷, مُتَوَفِّئٌ (Muteveffî)²⁶⁸, مُتَوَكِّفٌ (Mutevakkif)²⁶⁹, مُتَكَبِّرٌ (el-Kâhîr)²⁷⁰, مُتَكَبِّرٌ (Muhlik)²⁷¹, مُتَكَبِّرٌ (Mûhinu keydi'l-kâfirîn)²⁷², مُتَكَبِّرٌ (Muhlik)²⁷¹.

-
- 252 el-Bakara 2/54.
 253 el-Bakara 2/117.
 254 el-En'âm 6/14.
 255 el-En'âm 6/95.
 256 el-En'âm 6/102.
 257 el-Hicr 15/86.
 258 Mü'minûn 23/14.
 259 el-Haşr 59/24.
 260 el-Bakara 2/96.
 261 el-Bakara 2/127.
 262 Âl-i Imrân 3/98.
 263 en-Nisâ' 4/1.
 264 el-Bakara 2/98.
 265 el-Bakara 2/165.
 266 el-Bakara 2/196.
 267 el-Bakara 2/249.
 268 Âl-i Imrân 3/55.
 269 Âl-i Imrân 3/4.
 270 el-En'âm 6/18.
 271 el-A'râf 7/164.
 272 el-Enfâl 8/18.

(Muhzi'l-kâfirîn)²⁷³, اسْرَع مَكْرًا (Esrau mekrâ)²⁷⁴, القَهَّار (el-Kahhâr)²⁷⁵, الجَبَّار (el-Cebbâr)²⁷⁶.

Onbirinci grup: Lütuf ve yardımda bulunduğunu yansıtan isim-sıfatlar: ذُو الْفَضْلِ (Zu'l-fadl)²⁷⁷, الوَهَّاب (el-Vehhâb)²⁷⁸, النَّصِير (en-Nasîr)²⁷⁹, مَقِيت (Mukîr)²⁸⁰, لطيف (Latîf)²⁸⁵, المُسْتَعَان (el-Musteân)²⁸⁴, مُطَهَّر (Mutahhir)²⁸³, رَافِع (Râfi')²⁸², وَاسِع (Vâsi')²⁸¹, رَافِعُ الدَّرَجَات (Rafîu'd-derecât)²⁸⁸, رَفِيعُ الدَّرَجَات (Rafîu'd-derecât)²⁸⁷, كَرِيم (Kerîm)²⁸⁷, الهَادِي (el-Hâdî)²⁸⁶, الرَّزَّاق (er-Razzâk)²⁸⁹, البَر (el-Berr)²⁹⁰, الْمُؤْمِن (el-Mu'min)²⁹¹, الْأَكْرَم (el-Ekram)²⁹².

On ikinci grup: Dostluğunu yansıtan isim-sıfatlar: وَلِي (Veliyy)²⁹³, مَوْلِي (Mevlâ)²⁹⁴, الْوَكِيل (el-Vekîl)²⁹⁵, كَفِيل (Kefîl)²⁹⁶.

On üçüncü grup: Hesaba çekip hüküm vereceğini bildiren isim-sıfatlar: سَرِيعُ الْحِسَاب (Serîu'l-hisâb)²⁹⁷, حَسِيب (Hasîb)²⁹⁸, حَكَم (Hakem)²⁹⁹, الْفَتَّاح (el-Fettâh)³⁰⁰, أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ (Ahkemu'l-hâkimîn)³⁰¹.

-
- 273 el-Berâe 9/2.
 274 Yunus, 10/21.
 275 Yusuf 12/39.
 276 el-Haşr 59/23.
 277 el-Bakara 2/105.
 278 Âl-i Imrân 3/8.
 279 en-Nisa 4/45.
 280 en-Nisâ' 4/85.
 281 en-Nisâ' 4/130.
 282 Âl-i Imrân 3/55.
 283 Âl-i Imrân 3/55.
 284 Yusuf, 12/18.
 285 Yûsuf 12/100.
 286 el-Hacc 22/54.
 287 en-Neml, 27/40.
 288 Mü'min 40/15.
 289 ez-Zâriyât, 51/58.
 290 et-Tûr 52/28.
 291 el-Haşr 59/23.
 292 Alak, 93/3.
 293 el-Bakara 2/257.
 294 el-Bakara 2/286.
 295 Âl-i Imrân 3/173.
 296 en-Nahl 16/91.

On dördüncü grup: En doğru, en vefâlı, en hayırlı ve en çok hak sahibi olduğunu bildiren isim-sıfatlar: **أَصْدَق** (Asdak)³⁰², **أَوْفَى** (Evfâ)³⁰³, **خَيْر** (Hayr)³⁰⁴.

On beşinci grup: Görüp-gözettiğini yansıtan isim-sıfatlar: **حَفِيز** (Hafîz)³⁰⁵, **مُجِيب** (Mucîb)³⁰⁶, **حَافِظ** (Hâfiz)³⁰⁷, **الْمُهَيِّمِينَ** (el-Muheymin)³⁰⁸.

Yapılan karşılaştırmada bizim verdiğimiz listedeki isimlerden bazılarının Tirmizî'nin Sahih³⁰⁹'inde, bir bölümünün İbn Mâce'nin Sünen³¹⁰'inde geçmediği görülmüştür. İbn Hacer'in sırf Kur'ân'da geçen isimleri temel alarak oluşturduğu doksan dokuzluk *Esmâ-i Hüsnâ* listesinde³¹¹ de bu isimlerden kırk tanesinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu üç kaynaktan hiçbirinin listesinde yer almayan ama manaları açısından Allah'ı niteleyen sıfatların toplamı ise 37 tane'dir. Bunların bir kısmı tekil ve yalın halde Allah'ı doğrudan nitelerken bazıları da tamlama biçiminde nitelerler.

A- Yalın ve tekil haldekiler

Bunlar ikiye ayrılır:

²⁹⁷ el-Bakara 2/202.

²⁹⁸ en-Nisâ' 4/6.

²⁹⁹ el-En'âm 6/114.

³⁰⁰ Sebe' 34/26.

³⁰¹ et-Tîn 95/8.

³⁰² en-Nisâ' 4/122.

³⁰³ Berâe 9/111.

³⁰⁴ el-Kehf 18/44.

³⁰⁵ Hûd 11/57.

³⁰⁶ Hûd 11/61.

³⁰⁷ Yûsuf 12/64.

³⁰⁸ el-Haşr 59/23.

³⁰⁹ et-Tirmizî, *Câmi'* V, 531.

³¹⁰ İbn Mâce, *Sünen*, c. II, 1269-1270

³¹¹ Askânî, *Feth*, XII3, 471.

a) İsim tamlaması halinde olanlar: مالك يَوْمَ الدِّينِ (Mâlik-i Yevmi'd-din)³²⁹, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ (Allâmu'l-ğuyûb)³³¹, سَرِيعُ الْحِسَابِ (Serîu'l-hisâb)³³⁰, فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى (Fâliku'l-Habbi ve'n-nevâ)³³³, (Âlimü'l-gaybi ve's-Şehâdeh)³³², مُؤَهِّنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ (Mûhinu keydi'l-kâfirîn)³³⁵, أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (Erhamu'r-Râhimîn)³³⁴, أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (Ehsenu'l-hâlikîn)³³⁷, مُخْزِي الْكَافِرِينَ (Muhzi'l-kâfirîn)³³⁶, قَابِلُ التَّوْبِ (Kâbili't-tevb)³³⁸, بَالِغُ أَمْرِهِ (Bâligu emrih)³³⁹, مُتِمِّمُ نُورِهِ (Mutimmu Nûrih)³³⁹, أَهْلُ التَّقْوَى (Ehlu't-tekvâ)³⁴⁰, أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ (Ehlu'l-mağfirah)³⁴¹, أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ (Ehkemu'l-hâkimîn)³⁴².

b) Sahip anlamındaki ذُو (zû) lafzıyla sağlanan nitelemeler. Bunlar da ذُو الْفَضْلِ (Zu'l-fadl)³⁴³, ذُو الرَّحْمَةِ (Zu'r-rahmeh)³⁴⁴, ذُو مَغْفِرَةٍ (Zû mağfirah)³⁴⁵, ذُو الطَّوْلِ (Zu't-tavl)³⁴⁶, ذُو الْعَرْشِ (Zu'l-Arş)³⁴⁷, ذُو الْمَعَارِجِ (Zu'l-Meâric)³⁴⁸ lafızlarıdır.

SONUÇ

Bu araştırmada *Esmâ-i Hüsnâ* ile ilgili araştırmaların çok erken dönemlerden itibaren başladığı, bu alanda derinleştirilen çalışmalara paralel olarak çeşitli tartışmaların gündeme taşındığı, kavramın farklı açılardan

- 329 Fâtiha 1/3.
 330 el-Bakara 2/202.
 331 el-Mâide 5/109.
 332 el-En'âm, 6/73.
 333 el-En'âm 6/95.
 334 el-A'râf 7/151.
 335 el-Enfâl 8/18.
 336 Berâe 9/2.
 337 el-Mû'minûn 23/14.
 338 Mû'min 40/3.
 339 es-Saff 61/8.
 340 el-Müddessir 74/56.
 341 el-Müddessir 74/56.
 342 et-Tîn 95/8.
 343 el-Bakara 2/105.
 344 el-En'âm 6/133.
 345 el-En'âm 6/133.
 346 Mû'min 40/3.
 347 Mû'min 40/15.
 348 el-Meâric 70/3.

irdelendiği, yorumunda tarafların oluştuğu tespit edildi. Tartışmalarda izlenen acımasız eleştirilerde benimsenmesi gereken ılımlı üslubun ve orta yol gösterilmeye çalışıldı. Araştırmanın hedeflerinden birini oluşturan fiil ve mastarlardan isim-sıfat türetilip-türetilmeyeceği meselesi irdelenerek “الإسم الحسن = *el-ismü'l-ahsen*”i, “en güzel ismi” bulabilme ilkesi çerçevesinde tercihler yapıldı. Allah lafzıyla bağlantılı sıfat konumunda farklı kalıplarda kullanılmış toplam yüz kırk lafız tespit edilerek burada bunların tümü anlam yakınlıklarına göre gruplara ayrılarak sunuldu.